

Opponensi vélemény

Zakar Péter *A Csanádi egyházmegye az 1848/49-es forradalom és szabadságharc időszakában* című akadémiai doktori értekezéséről

Zakar Péter doktori értekezése azt is bizonyítja, hogy a divatnak milyen tudományos hozadéka lehet. Az egyháztörténet ugyanis divatba jött. Különösen a szomszédjaink körében, hiszen papok és egyházi értelmiségiek nemzeti mozgalmak vezető elitjének jelentős részét tették ki. Egy-egy Nyugaton kiművelt román emberfő, ha hazatér, el is élcel azon, a posztmodernné stilizált posztkommunista szemétdombon ateista – korábban még egyenruhás – bálványimádókból vallásbölcselek lesznek, és fordítva... Összeurópai viszonylatban pedig mintha visszakanyarodnánk azokba az időkbe, amelyekről *A romlás virágainak* költője úgy nyilatkozott, hogy mindenki sacerdotot játszik. Nálunk is van erre példa. Ezért van Zakar Péter értekezésének némi szakmán túlmutató pikantériája.

Az értekezés emellett is olvasójában személyes indulatokat válthat ki. A forradalom és a megtorlás történelmünk periodikusan ismétlődő jelensége. Megjelennek a hősök és az árulók. Ebből táplálkozik nemzeti eposzunk. Az érem másik oldala a túlélési stratégiák alkalmazása és a helyezkedés, minek során csak átérezhetjük Sántha Kálmán diagnózisát: az emberek nem rosszak, csak silányak. És olykor a kelleténél silányabbak. Az értekezőt csak dicséret illetheti, hogy az erről is valló anyaggyűjtésbe nem fáradt bele. Úgy tűnik, minden lehető adatot összekapart. Némileg viszont meglepett, hogy míg a román ortodox parókiák körlevélgyűjteményei nagy számban fennmaradtak, az értekezés csak egy-két ehhez hasonló katolikus forrást használ, holott az is sok mindent elmondhat, hogy a parókia protokollumából mi mindent vágott ki és őrzött meg egy-egy derék vagy kevésbé derék parókus.

Az értekezés a kitűzött célt tökéletesen megvalósítja. Téziseit időablás megismételni. Azt is felesleges részletezni, hogy az értekezésben rekonstruált különböző lényeges mozzanatok miként rendeződnek hiteles összképpé. Közben pedig az olvasóban fel-felöltlik egy-egy kérdés, amelyre egyébként az anyag maga is választ ad, de itt-ott talán nem ártana bővebben kitérni azokra.

Az értekező például a hadtörténet és egyháztörténet ötvözéséről ír, de vajon nem fontosabb ma az identitás és a politikai lojalitás kérdése. Nem ez az alapkérdés, amikor elszabadulnak az emberi energiák és az ember szabadnak hiszi magát? Az értekezés legnagyobb eredménye a sok egyéni életpálya mozaikjából összeálló kép. Többek között az, amint láthatjuk, hogy az egyéni önrendelkezés jegyében – és külső fejlemények hatására – kritikus helyzetben egy-egy szereplő miként választ. Megválasztja azt a közösséget, amely

biztosítja számára a szabadságot és az emberi méltóságot. Így lett Krumból Korompay, Schwertetzkyből Szittyá.

Ha netán Leo Thun lett volna az értekezés elkészítésénél bábáskodói Doktorvater alighanem azt kérte volna az értekezőtől, amit a kijelölt ordináriustól: a körütekintést, illetve a történeti táj felmérését. Hiszen – mint Zakar Péter jelzi – a kultuszminiszter felhívta a figyelmet az egyházmegye nagy kiterjedésére, nemzetiségi és felekezeti sokszínűségére, hiszen ott azon a tájon még három görögkeleti ortodox püspök is tevékenykedett. Emellett említhető a társadalmi sokszínűség is, mert az egyházmegye a határőrezredek is magába foglalta. Célszerű lehet tehát az etnikai és felekezeti viszonyok feltérképezése. Éspedig annak bemutatása, hogy a római katolikusok hol alkottak valamiféle tömböt, és merre helyezkedtek el a szórványaik; anyanyelvük szerint miként oszlottak meg anyanyelvük szerint. Továbbá célszerű annak bemutatása, hogy milyen etnoszociális és felekezeti ellentétek feszítették azt a világot, amelyben kirobbant az értekező által kisháborúnak nevezett polgárháború, amelyben a nemzeti célok mögött, vagy fölött és előtt világosan látható a fosztogatás és a rablás szándéka. Olykor magyarázatot igénylő egzotikus jelenetek villannak fel. Például kivételes lehet az, hogy Temesszlatina román népességének jelentős része római katolikus hitre tért, ugyanakkor 1848 őszén a közmegelegedésre szolgáló papot azzal vádolták, hogy „bennünket a magyaroknak eladott”, és görögkeletiek emiatt ezért életveszélyesen megfenyegették. Nyilván arról lehetett szó, hogy a határőrök léptek fel ilyen erőszakosan, amit a cseh hívek őszintén fájlaltak. Vajon az idézett jelentés nem tért ki arra, hogy a határőrök konkrétan milyen sérelmeket ápoltak? Nyilván a magyar kormány esetleges fennhatóságát fájlalták – de miért?

Kiemelt hely illeti meg a dolgozatban azt, ahogy Oltványi Pál, püspök-helynöki titkár 1849-ben összefoglalta a helyzetet. Ha ezt az előszóban idézné az értekező, a helyzet bonyolultságát is jobban megvilágítaná. Talán okkal hiányolható egy összefogott Lonovics jellemzés. Igaz, a végén összeáll a portré, és az is kiderül, hogy miért tartották nagyszabású politikusnak. Például, többek között azért, mert az egyházmegyét kettészakította két mellérendelt vikárius kinevezésével, és miután ezek együttműködtek, a túlélést biztosították. Amikor a neoabszolutista kormányzat internálta az egykori csanádi püspököt, alighanem többet tudott róla, mint amit elárult, amellett, hogy egyik államvezetés sem szereti az okos „társutasokat”, mert ezek olykor veszélyesebbek, mint a nyílt ellenfelek. Az is kiderült, hogy a Lonovics által felügyelt liceum éppen magas kulturális színvonala miatt Pest után a reformtörekvések második „fellegvára” lett, hogy az értekező kifejezésével éljünk. Alaposabban ki lehetett volna térni Lonovics műveltségére, bár az értekező említi, hogy

száműzetésében a toleranciáról értekezett. De valószínű, hogy a szabadkőműves eszmevilágot is ismerte, és valamiféle –dogmákon túlmutató – általános, kozmikus vallásosság híve lehetett, hiszen „Isteni Mesterünk”-ről is írt egyik körlevelében, miközben az egyházszervezet stabilitása mellett érvelt. Az értekezés anyaga árnyalja azt, hogy a korábban liberálisnak minősített főpapot konzervatívvá lehet minősíteni. Kérdés ugyanis, milyen konzervatívvá? Egy egyszerű konzervatív nem mond olyasmit, mint Lonovics: „... a jelenkor szelleme hasonlít a vasúti mozdonyhoz, aki felkapaszkodik rá, ez azt magával ragadja, aki nem, az hátra marad, aki pedig ellent áll, azt eltiporja.”

A látható és zajos történelem mellett ott van mindig a szinte észrevétlen. Kecskeméti Károlynak *A magyar történelem megértésének kulcsszava: a pluralizmus* című esszéje mélyen aktuális. A felekezetek viszonyát nemcsak a szembenállás, hanem az erjesztő példamutatás is jellemezte. A katolikus papreformerek amikor például a cölibátus eltörlését követelték, a többi felekezet példájára is hivatkozhattak. Nem tudom, tették-e, de az biztos, hogy szemük előtt lebegett az, hogy mi a többi felekezetenél a bevett gyakorlat. Hasonlóképpen akkor is, amikor a presbiteri rendszer bevezetése mellett érveltek. Ez a maga módján nemcsak a protestánsoknál, hanem a görögkeleti ortodoxoknál is megvalósult, mert a püspökválasztásban, illetve a jelöltek megválasztásában világiak is részt vettek. Igaz, okkal látta Kossuth és Hadrovics László a görögkeleti egyházszervezetet teokratikus jellegűnek. A két „keleti” egyházszervezet eltérése a múltban gyökerezett. A vezetésért és érdekérvényesítésért vívott belső harcok jellege és tétje is lényegesen különbözik. Az államhatalom is másképpen nyúlt bele az egyházak életébe. Meggyőző az értekezőnek a jozefinizmus jelentőségéről szóló okfejtése. II. József durva és olykor kifejezetten kontraproduktív reformjai a hazai katolikus reformtörekvések szerves előzményét alkotják, a reformerek az egyházakat ugyanis még inkább közcélok és közjólét szolgálatába szerették volna állítani, hasonlóképpen követelték a szerzetesrendek reformját, bár e kérdésben még kérdéses, hogy vajon a világi papokat nem fenyegette a szerzetesi erkölcs, vagy éppen az, hogy egyes szerzetesrendek valamiféle minőségi elitet alkottak, és az ilyesmit sem szokták szeretni a kívülállók. Az értekező többször hivatkozik az erdélyi katolikusok példájára, ez pedig éppen a felekezeti egyenjogúság és az egyházszerveződés kölcsönhatásának eredménye. Ennek kovásza a református egyház volt, mint ezt a katolikus státus és az ortodox egyház jellege példázza, valamint az, ahogy a lutheránusok éppen korszakunkban a református konzisztóriumra figyeltek, miközben maguk is tökéletesítették egyházszervezetüket. A csanádi pontokban pedig úgy követelték reformot, hogy tagadták a reform követelését, csak annak visszaidézését

hangoztatták, „mitől soha sem kellett volna és soha sem volt szabad eltérni” – ez pedig reformáció.

Meggyőző az értekezőnek az a következtetése, hogy a csanádi egyházmegye katolikus papjai azért is kapcsolódtak be az országos átlagnál magasabb arányban a szabadságharcba, mert a szerb felkelés szorítása is erre ösztönzött. Ezt a szerbek részéről kifejtett magyarosító hatást Herczeg Ferenc is szépen megírja emlékirataiban. Erre érdekesebb lett volna hivatkozni, mint Andics Erzsébet egyik 1949-es harcos és legfeljebb ma már kórdokumentum [!] számba menő tanulmányára, mint „szakirodalmunkra”, annál is inkább, mert maga Andics is sokat változtatott nézetein, minél kevésbé csinált történelmet, annál inkább felfedezte annak bonyolultságát, és miközben több jelentős könyvet írt, hitéleti kérdésekben igyekezett következetesnek mutatkozni.

Végül – mivel az opponensi liturgia része – néhány további részletkérdést jeleznék. Az értekezés szépen bemutatja, hogy milyen szép és nagy szavakkal próbáltak a papok hatni a népre. De a részletek az érdekesek, például konkrétan az, hogy miképpen próbálták lehűteni a zsidó javakra áhítozó nekibuzdult atyafiakat. Miket mondtak egyszerűen és érthetően a mozgósítás során azon túl, amit a körlevelekben előírtak. És miket mondtak a mozgósított parasztok? Tapasztalatom szerint, főleg ha már kellőképpen felöntöttek a garatra, a mai rém és hamis hírek világában érezhetjük magunkat, miközben csak úgy szálltak a zaftos odamondások, akár csak ma. Amikor az 1960-as években Victor Chereșteșiu vezetésével megindult az 1848-as erdélyi forráskiadás, ő külön kikötötte, hogy minden trágárságot betűhíven írjanak le, de vigyázzanak, hogy éppen az egyik térségünkkel foglalkozó kiváló néhai kollégánk és barátunk, ne tegyen még hozzá valamit saját gazdag szókincséből. Az értekező netán Chereșteșiu-nál is szemérmesebb? Vagy a forrásai voltak azok? Nem hangzik viszont jól az értekező által használt aposztata minősítés, amellyel azokat illeti, akik áttértek a református vallásra. Így a reformáció története például az aposztázia történetének is nevezhető lenne. Annak bizonyítására, hogy a 197. oldalt is olvastam, jelzem, hogy Lamartin helyett a helyes alak: Lamartine. Nem olvastam viszont a Rómával szakító Lamennais nevét, márpedig ez fémjelezte a szociális reformkatolikus irányzatot, és hazánkban is némi népszerűségnek örvendett.

Az értekezés a példamutató forrásfeltárással és forrásértelmezéssel gazdagítja szakirodalmunkat. Elfogadását messzemenően javaslom.

2019-01-21

Miskolczi Ambrus